

Euskal perpausa: zenbait ohar sintaxi eta mintzagai egiturez

PELLO SALABURU

(EHU, Gasteiz)

O. Sarrera

Orain dela urte batzuk argitaratu zuen Mitxelena irakasleak denborarekin fama hartuko zuen artikulu ezagun bat: "Galdegaia eta mintzagaia euskaraz" (Mitxelena 1981).

Harez gero, euskal gramatikalariek behin eta berriz ukitu dute gai bera, anitz kasutan lehendik esandakoak beste hitzetan jartzeko eta, beste zenbaitetan, aurrekoek eskaintzen zituzten datuak teoria egoki baten barnean esplikatzeko¹. Mitxelenaren lan hau lan zorrotza da, batez ere bertan agertzen dituen erantzunik gabeko galderengatik: dakigunez, anitzetan egokiagoa izaten da galdera bere puntuan jartzea erantzunak asmatzen saiatzea baino.

Argi dago gai hau hondarrak gabeko putzua dela eta ikuspuntu askotatik tratatua izan daitekeela: sintaxilariak galdegaia edo mintzagaia perpaus egituran hartzen duten lekuaz kezkatuko dira; hizkuntzaren pragmatikari edo funtzionaltasunari begiratzeko diotenen nahiago izanen dute testuinguru osoa aztertu, zer, noiz, nola eta zergatik erabiltzen ditugun mekanismo horiek argitzeko asmoz; fonologoak doinuak zerikusirik ba ote duen guzti honetan zehaztu nahiko du; ez dira faltako gure artean galdegai edo mintzagai legeak ukatu nahi dituztenak ere Altuberen legeak hankaz goiti jarri nahian, e.a. Esan nahi baita, hizkuntzalaritzaren inguruko ikuspegi guztiek baduketela leku gai hau ikertzeko orduan. Azken batean, azterketa egokia oreka egokiaren kontua besterik ez litzateke izango.

Behin eta berriz esan behar baita sintaxiak (sintaxi formalak) ez duela agortzen hizkuntzaren analisia. Eta kontu hau, inon garbi ikustekotan, aipatzen ari garen arazo honetan ikusten da: mintzagai / galdegaiaren zeregina neurri batean bakarrik azal dezake sintaxiak. Kontua da, ordea, hori ere egitea, eta egin behar delakoan gaude, (fokoaren lekunea egitura sintaktiko batean itxuratzea, esaterako) ez dela batere erraza. Beste kontu bat da, eta honetan sintaxiak ezer gutxi egin dezake, zein testuingurutan eta zergatik fokalizatzen ditugun perpausen osagaiak: hiztunak hizkuntz aukera anitz du eskura eta aukerak testuinguruaren arauera (semantikaren arauera nahi bada) egiten ditu, esaldi bat egokiago aurkituz testuinguru batean bestean baino, esaldien naturaltasuna ingurune zehatz batean moldatuz, e.a. Arazoa,

(1) Gai hau dela eta, ezinbestekoa dugu hemen aipatzea Eusebio Osak burutu berri duen tesia: 1988, *Euskararen hitzordena zeregin komunikatiboaren arabera*.

dena dela, hauxe da: gramatikak, edo hobeki esanda, sintaxiak, nolako egitura eskaintzen dio hiztunari egin duen aukera hori perpausean gauzatu nahi duenean? Sintaxilariaren lana da, haatik, egitura horrek bete behar dituen baldintzak zehaztea eta, lehen eman dugun arrazoinamenduarekin segituz, sintaxilari formalak ez badu zereginik testuinguruak eragindako aukeren zergatien esplikazioan, hizkuntza funtzionala ere nahikoa neketan ibiliko da, dudarik ez, sintaxi egitura deskribatzen saiatu nahi duenean. Hortaz, kontzeptu hauek definitzerakoan, sintaxia eta pragmatika, biak, hartu beharko dira kontutan.

Harira itzuliz, zernahi gisaz, aipatu behar da hizkuntzalariak ez datozela bat "mintzagaiaren" eta "galdegaiaren" kontzeptuez aritzen direnean. Eta ez datoz bat terminologiatik hasita, bakoitzak bere modura erabiltzen duelako terminologia hau, gertatzen delarik izen bera agertzen dela sarri askotan autoreen artean kontrako ideiak eta kontzeptuak adierazteko. Lantxo honek, bada, ez du bestelako helbururik: terminologia horren kontraesanak azalean utzi nahi ditu eta terminologia batu bat proposatu, gure artean hain maiz erabiltzen ez den terminologia bat alegia. Halaz guztiz ere, horretaz gain beste zenbait puntu ere ukituko da euskal perpausaren egiturari buruz.

Gaiarekin hasi baino lehenago zehaztaper batzu egin nahi genituzke, dena dela. *EGLU-I (Eraskina)* liburuan (Euskaltzaindia 1987) egiten den moduan komeni da perpausaren egituraz ari garenean bi egitura mota bereiztea: sintaxi mailan *sintaxi egitura* dago, hau da, perpaus baten barnean izen sintagmek hartzen dituzten funtzioak edo aditzarekin ezartzen dituzten harremanen berri ematen digun egitura. Beste maila desberdin batean *mintzagai egitura* berezi behar dugu, esaldi horretan eman nahi den informazio motarekin, ingurunearekin, pragmatikarekin edo komunikazioarekin loturik dagokeena. Argi dago, nolahi ere, mintzagai egitura hau ere prozedura sintaktikoez baliatuz gauza daitekeela eta, hortaz, neurri batean berderen, baduela eragina sintaxi egituran. Egitura honetan zehaztu beharko dugu zergatik, komunikazio edo pragmatika kontuek agindurik, izen sintagma jakin batek leku hau bai baina bestea ez, har dezakeen. Pragmatikak eraginen lioke hala hiztunari mintzagai egitura aukera lezan. Behin aukera egin ondoren nola gauza daitekeen mintzagai egitura sintaxi mailan, sintaxi egiturak zehaztuko luke.

Nolanahi ere, eta ohi den bezala, perpausaren egituraz mintzo garenean, perpausaren sintaxi egituraz ari garela ulertu behar da, besterik esaten ez denean behintzat.

1. Perpausaren barne egituraz bi hitz

Euskal hiztunak, jakina den bezala, esaldiko IS bat besteen gainetik nabarmendu nahi duenean, badu parada, nahiz ez den hau hartarako erabil dezakeen mekanismo bakarra², IS hori aditzaren ezkerreko aldean jartzeko. Hortaz, bada perpausaren sintaxi egituran leku berezi bat: nahi dugunean betetzen dugu (perpaus galdegaidunetan) eta nahi dugunean, berriz, hutsik uzten dugu (galdegairik gabeko perpausetan).

Perpausaren egituraz ari garela eta, dena dela, batek galde diezaioke bere buruari ba ote duen inolako egiturarik perpausak. Ez al da, esan dezake, euskal perpausa

(2) IS bat nabarmendu daiteke sintaktikoak ez diren mekanismoen bidez ere: doinu aldaketarekin, esate baterako.

besterik gabeko hitz zerrenda bat, nahi dugun bezala hurrenkeratua, horrek esplikatuko bailuke hitzen ordena libroa? Zergatik mintzo gara P-ren "egituraz"? Har dezagun, esate baterako, hurrengo adibide hau:

(1) *Gizon horrek gure etxeko leihoak apurtu ditu*

Jakin badakigu hitz horiek P bat osatzen dutela eta, horrenbestez, esan daiteke hitz kate hori P baten azpian dagoela, hurrengo aurkezpen honetan gertatzen den moduan:

(2) P

gizon horrek gure etxeko leihoak apurtu ditu

Baina kontua, orain, hau da: zer dago P eta hitzen artean? Bada hor inolako egiturarik? Nola aurkezten dugu egitura hori? Esaldi horren aurrean batek pentsa eta esan dezake, adibidez, ez dagoela inolako egiturarik eta perpausa aurkezterakoan hitz guztiak P-tik zuzenean zintzilikaturik daudela, hau da, P-ren hasierako eta amaierako zatiketa honela gertatzen dela:

(3)

Horrela aurkezten badugu P hau, esaten ari garena da P guztiak, azken batean, hitz segida bat besterik ez direla: hartu hizkuntza batek bere hiztegian dituen hitzak eta lerroan jarri denak. Berehala ikusiko dugunez, hori baino zerbait gehiago da P, hitzak ezin baititugu nolani jarri lerroan eta halako edo holako baldintza batzu bete behar baitituzte hitz horiek osatzen dituzten kateek. Ondorengo kate hau, esate baterako, ez da gramatikala, nahiz goiko hitz berberak diren:

(4) **Horrek etxeko gizon gure ditu leihoak apurtu*

Beraz, esan liteke hiztunak ezagutzen dituela, noizbait bereganatu dituelako, hitz kateak edo perpausak behar bezala osatzeko erabiltzen ditugun arau batzu. Zein dira arau horiek? Nolakoak dira?

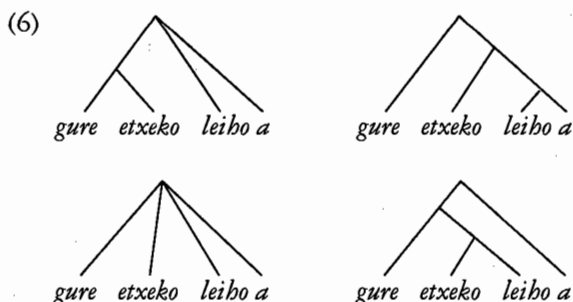
Esan dezagun, hasteko, hitzek nolabaiteko loturak dituztela elkarren artean eta lotura horien arauera jartzen ditugula lerroan perpausean:

(5) [*gizon horrek*] [*gure etxeko leihoak*] [*apurtu*] [*ditu*]

Honekin esan gura dugu *gizon* eta *horrek* badutela halako lotura bat *horrek* eta *gure* hitzek, esate baterako, ez dutena. Delako lotura hori handiagoa dela, esate baterako, *gizon* eta *horrek*-en artean, *etxeko* eta *ditu* hitzen artean baino, e.a. Kako artean jarri ditugun lehenbiziko bi hitz horiek, esaten da, izen sintagma bat osatzen dute (ik. Goenaga 1981).

Egituren kontu hau uste dugun baino nahasiagoa da. Jo dezagun aztertu nahi ditugula hurrengo kateen artean dauden hiru hitz horiek. Zein da hitz horiek osatzen duten izen sintagmen egitura? Edo, oinarrikoago galde bat eginen dugu: izen sintagma al da hori? Azkeneko galdera honi erantzuna eman baino lehenago, saia gaitezen ikusten zein izan daitekeen hiru hitz horiek, elkarrekin lotzen ditugunean, osatzen duten egitura.

Hiru hitz horietan lau gauza, gutxienez, berezi beharko genituzke: hiru hitz (*gure*, *etxe*ko eta *leibo*) eta artikulua ere: *a* (pluralaren ezaugarria ez dugu kontuan hartuko hemen). Zein da, bada, egitura? Gusto guztietako analisiak aurkeztu izan dira eta denek badituzte alderdi onak eta alderdi txarrak³. Hemen jartzen ditugu analisi posible horietako batzu:

Horiek batzu besterik ez dira, gehiago ere egon baitaitezke. Jakina, aukera guzti horien artean ez da batere erraza zuzena dena hautatzea. Bere horretan utziko dugu oraingoan auzi hau, aztertu nahi dugun harira ez datorrelako. Esan dezagun, besterik gabe, zuhaitzean jarri ditugun hitz horiek sintagma osatzen dituztela elkarren artean. Hobeki esanda, izen sintagma (aditzaz ez gara ari hemen).

Baina izen sintagma osatzen dituzten ere zalantzan jar daitezke: euskaraz, denok dakigun moduan, sintagmaren buruak edo guneak atzean jartzen ditugu: esaldiaren azkena inflexioa da; sintagma posposizionaletako posposizioa, ezinbestean, atzean doa (*mendia-n*, *etxe-tik*, *alabaren baitan*, *zure ondoan*, e.a.); izen sintagma konplexuetan, izena da azkenean ageri zaiguna (*mendiko lorea*); ber gauza erlatibozko esaldiekin: osatzen duten izen sintagmaren aurrean jartzen dira, burua, beraz, azkenerako utziz. Guzti honetan badira salbuespen aipagarriak: izenondoak, izenaren ondoren daude (*etxe txikia*) eta *bait*-aurritziaz osaturiko erlatibozko esaldiak, hauek ere osatzen duten izenaren ondoren baitaude.

Zer gertatzen da izen sintagma sinpleekin? Erakusten diguten ordena, analisi klasikoetan, honako hau da:

(7) *etxe - a*
izena Det

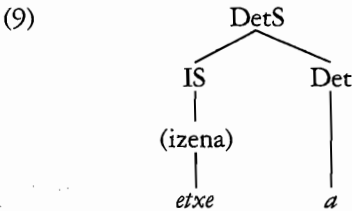
Zergatik ez dugu esaten kasu hauetan ere, logika bera segituz, izen sintagma izan beharrean Determinazio sintagma (DetS) edo horrelako zerbait dugula?⁴ Orduan burua edo gunea azkenean izango genuke eta ezkerraldeko hori (*etxe*) izango litzateke Det horren osagarria, bestelako kasuetan bezala:

(3) Ikus, adibidez, R. Trask-ek bere tesian (urterik ez du seinatzen [baina 1984]: *Synchronic and Diachronic Studies in the Grammar of Basque*, hirugarren kapitulua bereziki (proposatzen duen analisisia eta analisi hori oinarritzeko erabiltzen duen argumentazio ahula, nahiz eta egilearen ustez "virtually all of the astonishing claims which have previously been made about Basque grammar are false (...) the language exhibits an unusual and problematic type agreement whose existence has not previously been noted" (sarrera). Apala, ikusten denez.

(4) Euskaraz lau sintagma lexiko izanen genituzke (Izen sintagma, Aditz sintagma, Adjektibo sintagma eta Posposizio sintagma) eta beste lau gramatikal (Inflexio sintagma, Determinatzaile sintagma, Konplementizatzaile sintagma eta Aspektu sintagma).

- (8) *etxe* - *tik*
mendi - *ra*
hemengo - *liburua*
etxea - *erosi duzu*
mendi - *a*
 ... - ...
 (osagarria) - (gunea)

Den dena parean geratuko litzauguke honela (jakina, aldi bakoitzean “gune” edo “osagarri” hori kategoria diferentekoa da). Izan sintagma izan beharrean DetS dela baldin badiogu, egitura honako hau edo honen antzeko zerbait izango litzateke:

Alde batera utziko dugu oraingoz arazo hau ere. Adibide hauek eman nahi izan ditugu egiturarik sinpleenak zehaztea uste baino korapilatsuagoa dela adierazi nahi izan baitugu. Horrenbestez, halako egiturei, besterik gabe, izen sintagma deituko diegu, gramatiketan egiten den bezala, jakinaren gainean agian beste zerbait dagoela hor. Itzul gaitezen orain berriz ere (5) adibidera: kako artean dauden hitz elkarketek IS-ak osatzen dituztela esan dugu. Baina nola iritsi gara horretara?

Hizkuntzen deskripzioan maiz erabili izan den teknika ezagun bat dela medio: ordezkatzearen teknika deituko dugu guk. Teknika honen arauera hitz multzo bat beste hitz multzo konplexuago batez ordezkatzeko ahal baldin badugu eta perpausak ez badu gramatikalitatea galtzen, orduan hitz multzo horrek sintagma bat osatzen duela esanen dugu. Alderantziz, ezin baldin bada ordezkatzeko hori gertatu, orduan ez lukete sintagmarik osatuko. Ikus dezagun, bada, (5) adibidea hemen (10) bezala ematen duguna:

- (10) [*gizon horrek*] [*gure etxeko leihoak*] *apurtu ditu*

Esandakoaren arauera, lehenbiziko hitz multzo hori sintagma baldin bada, beste sintagma bat osatzen duen hitz multzo berri batez edo sintagma konplexuago batez ordezkatzeko gai izan beharko dugu:

- (11) [*andreak*] [*gure etxeko leihoak*] *apurtu ditu*

- (12) [*ikusi duzun mukizu horrek*] [*gure etxeko leihoak*] *apurtu ditu*

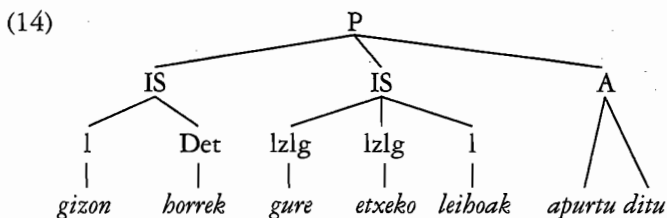
Ikusten denez, sintagmak ederki ordezkatu daitezke: hor dago *gizon* eta *horrek* osagai bat osatzen dutelako froga. Aldiz, *horrek* eta *gure*-ren ordezkari ezin dugu ezer ere sar, biek batera ez baitute sintagmarik osatzen.

Egia esan, dena dela, gauzak pixka bat zehaztuago utzi nahi genituzke puntu honetan. Orain arte bildu dugun argumentazio hau da normalean liburuetan agertzen

dena. Hala ere, hemen jarri dugun moduan nahikoa ahula gerta daiteke. Batek esan lezake, esate baterako, 'horrek + gure' hitzek osatzen duten segida hori 'honek + hango' hitz segidaz ordezkata daitekeela eta ordezkatzan ahal denez gero, [horrek gure] ere sintagma dela, geratzen zaigun perpausa gramatikala baita.

Agian errazago litzateke onartzea hiztunak badituela intuizio batzu eta intuizio horien arauera perpausaren hitzak bederen bereizteko gai dela: "[mendi] [hau] [beste] [tontor] [hau] [bezain] [zaila] [da] [igoteko]". Hitz horien ordezkari beste anitz aurkituko ditugu ordezkatzeko gai direnak. Ohartu gaituzen perpaus horretan bi 'hau' agertzen zaizkigula: hitzez aparte beste mailarik bereziko ez bagenu, hori kointzidentzia hutsa izango litzateke. Aldiz, 'mendi hau' sintagma bat dela onartuz gero, 'hau' bat bakarra dugula esan genezake, izena modifikatzen duena edo eta bi sintagmetan ageri zaiguna. Hortaz, 'mendi hau' eta 'tontor hau' klase berekoak izango lirateke, kategoria berekoak alegia. Klase berekoak direnez gero, klase horretako beste multzo batez truka daiteke, beti ere, jakina, semantikako legeak bortxatzen ez baditu behintzat. Intuizioak hemen hain argiak ez diren arren, badirudi distribuzio lege batzu bereiz daitezkeela horrela, izen eta erakuslearen gainetik sintagmak ere badaudela onartuz eta hitzak elkarren artean noalabaitere egituratuz. Baina 'mendi hau' eta 'tontor hau' klase berean sartzen baditugu ere, oso nekez ibiliko ginatke, intuizio mailan eta distribuzio mailan, 'horrek gure' hitz kateak klase bat osatzen duela pentsatzeko. Bada, beraz, halako intuizio bat perpausaren lehen mailako egituraren bereizketak egiteko orduan eta intuizio hori teorikoki oinarriturik geratzen da hitz multzoek har dezaketan distribuzioa ere kontuan hartzen baldin badugu. Gure adibidera itzuliz gero, ez litzateke zail izango 'horrek gure' horren ordezkari 'honek hango' jartzea baina, ongi ohartuz gero, bi ordezkari egin ditugu hor, eta ez bat bakarra: 'horrek' ordezkatu dugu lehenik eta 'gure' gero, bi horiek, zein bere aldetik, kategoria berekoak baitira. Ez dugu aurkituko, halarik ere, bi hitz horiek osatuko luketen balizko sintagmaren ordezkari hitzik, eta hori oso erraz egin daiteke benetako sintagmetan: 'hemen bizi den gizonak' esan beharrean 'honek' esan dezakegu, besterik gabe. Hori, jakina, ezin egin da 'honek gure'-rekin.

Honela aurkez dezakegu orduan gure perpausa:

Hemen egitura hierarkiko bat ikusten dugu: behetik hasita, lehenbiziko mailan hitzen kategoria zein den esaten da (izena, determinatzailea, e.a.); berehala ikusten dugu nola lotzen diren hitzak, zein diren osagaiak eta zein ez (aditzaren kontua bereiz uzteaz dugu oraingoz); azkenik, perpauseraino iristen gara. Análisi honi Berehalako Osagaien Azterketa (= Análisis en Constituyentes Inmediatos) esaten zaio eta gure artean sarri askotan erabilia izan da (ik. Goenaga 1981 eta Sarasola 1977). Iz eta Det dira IS-ren berehalako osagaiak; Izlg, Izlg eta I dira bigarren IS-aren berehalako osagaiak eta IS, IS eta A dira P-ren berehalako osagaiak. Aldiz, Izlg edo Det, neurri batean behintzat P-ren osagaiak izanik ere, ez dira berehalako osagaiak, berehalako osagaiak izateko adabegi batek zuzen-zuzenean eta bitartekorik gabe menderatu behar baititu bere osagaiak. Zalantza bat bakarrik geratzen zaigu orain: hau da P-ren

egitura edo bada beste adabegi bat IS, IS, A eta P-ren artean? Beste hitzetan ere esan daiteke: (3) eta (14) aurkezpenen artean, bigarren hau bestea baino egokiagoa baldin bada ere, hau al da egokiena?

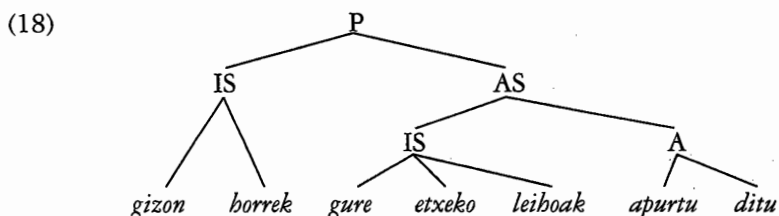
Hemen eztabaida handia dago eta hizkuntzalari batzuren ustetan⁵ P-ren berehalako osagaiak IS, IS eta A baldin badira ere, beste batzuren ustez P-ren berehalako osagaiak IS eta AS dira, berehala ikusiko dugun moduan. Arrazoi handiak badaude jarrera baten nahiz bestearen alde (ikus Euskal Herriko Unibertsitateak udan antolatu dituen ikastaroak direla eta, argitaratu ditugun liburuak guzti honetaz), baina bat bakarra aipatuko dugu hemen bigarrenaren alde, hau da, gure adibidera itzuliz, "gure etxeke leiboak apurtu ditu" hitz kateak osagai bat dela osatzen duela pentsatzen dutenen alde. Hemen ere lehen egin dugun aproba berbera egin daiteke (ordezkatzearena alegia) eta berehala ikusten da osagai horren ordezkari bat, luzeagoa nahiz laburragoa, sar daitekeela:

(15) *gizon horrek [gure etxeke leiboak apurtu ditu]*

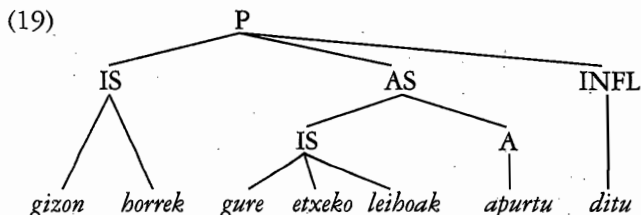
(16) *gizon horrek [ez daki ezer]*

(17) *gizon horrek [zuk esaten dituzun gauza guztiak sinesten ditu]*

Horregatik esan liteke kako artean dagoen hori ere sintagma bat dela, kasu honetan, aditz sintagma:

Orain osatu dugu behar bezala P-ren sintaxi egitura: beraz, badirudi P-k baduela egitura bat eta egitura horretan kokatu beharko dugula nola edo hala mintzagai egituraren informazioa. Galdegaigunea, esate baterako, zehaztu behar da hor: hor behar dugu puntu bat non IS bat galdegai denean aditzaren aurrean kokatuko dugun. Zernahi gisaz, puntu honetara itzuli baino lehen esan dezagun beste zerbait. Aditzaren inflexioak (INFL) komunztadura egiten du subjektuarekin ere. Hemen garatuko ez ditugun arrazoiengatik, hizkuntzalarietako AS-tik kanpo utzi izan dute INFL, P-tik zuzenean zintzilikatuz. Hortaz, hemen proposatuko dugun egitura honela geratuko da finkatuta:

Jo dezagun, hortaz, hori dela euskal perpausaren oinarritzko sintaxi egitura. Mintzagaiak eta galdegaiak ari garela, eta oraingoz definitu gabe ditugula, zeintzu ote dira

(5) Rebuschi-ren lanak aipagarriak dira puntu honetan. Kontu guzti hau, nolahi ere askoz ere nahasiagoa da.

mintzagaigunean nahiz galdegaigunean agertzen zaizkigun izen sintagmek hartzen dituzten lekuak? Nola islada ditzakegu leku horiek egitura honetan? Nola lotzen dira, hitz batez, mintzagai egitura eta sintaxi egitura?

2. Aditzaren argumentuak eta A-lekuak

Logikan erabiltzen den terminologiaz baliatu nahi izanez gero, perpausa "proposizioa" dela esaten dugu. Proposizioetan beti agertzen dira "predikatua" (aditza) eta predikatuaren "argumentuak", esan nahi baita, aditz batek halako argumentuak eskatzen dituela beti bere inguruan. Esate baterako, *etorri* aditzak argumentu bat behar du: *norbait* etortzen da beti. *Euria* egin aditzak, ordea, ez du argumenturik behar, ez baitugu esaten "norbaitek" egiten duela uria. Hortaz, subjektuak perpausaren egitura betetzen duen lekua argumentu lekua da. Beste aditz bat hartzen baldin badugu, *ekarri*, adibidez, bi argumentu behar dituela esaten dugu: "norbaitek" "zerbait" ekartzen baitu beti. Objektu zuzenak hartzen duen lekua ere argumentu lekua da. Argumentuak ager daitezkeen lekuak A-lekuak deituko ditugu, perpausaren egitura bai baitira A-lekuak ez direnak ere, hots, aditzak berez proposizioa osatzeko eskatzen ez dituen lekuak.

Sarri askotan ez da batere erraza bereiztea noiz den sintagma bat argumentua eta noiz ez: badirudi subjektu eta objektuekin ez dagoela aparteko arazorik (objektuari "barneko argumentua" esaten zaio eta subjektuari, berriz, "kanpoko argumentua"), baina beste batzutan gauzak zailago bihurtzen dira: zer egin, esate baterako, adizlagunekin? *Bizi izan* aditzak "nonbait" bizitzea eskatzen al du? Edo *joan* aditzak "norabait" joatea eskatzen du? Kontu guzti hauek bere horretan utziko ditugu aztertzeke baitaude oraingoz.

Zertara dator guzti hau? galdegaiak nahiz mintzagaiak ari garela eta, hizkuntzalariak saiatu beharko baitu perpausaren egitura nagusian non kokatzen diren biak behar bezala zehazten.

3. A'-lekuak

Itzul gaitezen segidan (19)an ageri den egiturara. Beste nahasketetan sartu gabe, argi dago hor agertzen zaizkigun IS-ak A-lekuetan daudela. Baina guri interesatzen zaigun galdera beste honako hau da: zein da galdegaigunearen lekua? Konpara ditza-gun hurrengo bi adibideok:

(20) *Jonek Mikel ikusi du*

(21) *Mikel Jonek ikusi du*

Esandakoaren arauera lehenbiziko esaldia neutroa izango litzateke, oinarritzko SOV ordena segitzen baitu. Bigarreanean, alderantziz, *Jonek* eraman dugu *Mikel* dagoen lekura eta alderantziz. Horrela, jatorriz subjektuaren lekuan dagoena objektuaren tokira eraman dugu eta objektuaren tokioa berriz subjektuarenera.

Kontua da, ordea, (20) perpaus hori ez dela nahitaez neutroa. Neutroa izango litzateke bat kontaktetan ariko balitz eta hor ematen zaigun informazioa dena berria balitz. Baina gerta liteke perpaus hori "nor ikusi du?" galderaren erantzuna izatea eta orduan ez da neutroa. Beste hitzetan esateko: "Mikel" hori aditzaren aurrean dago oinarrian baina galdegai bihurtuz gero beste toki batera eraman behar dugu, hau ere aditzaren ezkerreko aldean dagoena. Jakina, leku hori A'-lekua da, ez baitago, euskaraz, beti galdegaigunea beterik egotea eskatzen duen aditzik: aditz batek subjektua edo objektua eska dezake, baina ez "foku" bat izatea bere inguruan. Esate baterako,

“ikusi” aditzak fokua izatea eska dezake (*nor ikusi du Jonek?* baldin badiogu, adibidez) baina ez da nahitaezkoa (*zer gertatu da gaur?* galderaren erantzuna baldin bada (20) perpausa, adibidez). Aldiz, *ikusi* horrek beti nahiko du subjektua, beti “norbaitek” ikusten baitu. Hortaz, galdegaigunea A’-lekua izango da, nolabaitere aukeran dagoela edo adierazten dugularik horrela.

4. Topikoaren aurreratzea

Guzti hau dela eta, ezinbestekoa dugu hemen R. de Rijk-ek egin dituen lanak aipatzea, bera izan baita, seguruen, kontu hauetaz gehien arduratu denetako bat (ik. De Rijk 1978). De Rijk irakasleak bi prozesu nagusi ikusten ditu euskal sintaxian:

a) Topikoaren aurreratzea

b) Fokuaren ezarketa

Behin eta berriz esan dugun moduan, euskal perpausak ordena asko erakusten dugu:

(22) *Jonek Coca-Cola edan du*

(23) *Coca-Cola edan du Jonek*

Jakina, bi ordena horien berri eman dezakegu euskal perpausaren irabiatze arau orokor bat dugula esaten baldin badugu: arau horri esker, perpaus bateko hitzek ordena desberdinak har ditzakete. Gero bide bat aurkitu beharko genuke bigarrenean galdegaia ere badugula adierazteko. Baina kontuak piska bat nahasten dira irabiatze arau honen mugak zedarrizteko orduan:

(24) *Coca-Cola botila hori, Jonek esan didate apurto duela*

Ohart gaitezen adibide horretan ez dela bakarrik hitzak perpausaren barnean lekuz alda daitezkeela, adibide honetan, hain zuzen ere, “Coca-Cola botila hori” IS, azpi azpian dagoen perpausetik kanpora atera baitugu perpausaren mugak gurutzatuz. Argi dago IS horren paper tematikoa (esan nahia) “apurto” aditzetik biltzen duela eta bere leku naturala, nolabait esateko, ondoko adibidean pintatu dugun marrak zehazten duela:

(25) *Cola-Cola botila hori, Jonek esan didate [__apurto duela]*

Esan dezagun, bide batez, “Jonek” IS ere lekuz kanpo dagoela bere oinarrizko perpausetik kanpora eramana.

Hori horrela izanik, badirudi ez dela irabiatze kontu hutsa, baizik hemen benetako arau sintaktiko bat dugula. Arau honi De Rijk-ek “Topic Fronting” deitzen dio, edo “Topikoaren aurreratzea”, Mitxelenaren hitzetan esateko. Arau hau oso arrunta dugu euskaraz eta eraginik garbiena da perpausaren zati bat aurreratu egiten dugula, esaldia perpaus zati horrekin hasiz:

(26) *Sendgile hori, nere anaiak uste du [__oso ona dela]*

(27) *Sendagile horri, askotan iruditu zait [denek __beldur diotela]*

(28) *Sendagile horrentzat, beldur naiz [bemen __lanik ez ote dagoen]*

(29) *Sendagile horrekin, behintzat, ez dut uste [inoiz __mendira joango naizenik]*

Adibide hauek De Rijk-en lanetik moldatuak izan arren, edozein euskaldunek ontzat emango lituzke, egunoroko hizkeran erabiltzen baitira horrelakoak. Esan

dezagun, gainera, aurreratze horrek ez duela muga jakinik, perpaus bat izan beharrean perpaus asko "gurutz" baititzake:

- (30) *Sendagile hori, ez dut uste [inoiz idatzi dudanik [zuk esan duzula
[irratitik entzuna zeneukala [_oso ona zela]*

Ikus ditzagun orain ondoko datu hauek:

- (31) *That doctor, I don't think I would like him to treat me*
«mediku horrek, ez dut uste nahiko nukeen berak ni sendatzea»
(32) *Las acelgas las preparará María*
(33) *A María la vieron con su novio*

Ikusten da ingelesez eta gaztelaniaz topikoaren aurreratzearekin antz handia duen fenomeno bat gertatzen dela. Adibide horietan ere (ingelesezkoa hitzez hitz itzuli dut eta euskal bertsoia nahikoa kaxkarra izan liteke) mendean dagoen perpaus zati bat aurreratu egin dugu: *las acelgas* eta *A María* IS-en leku naturalak aditzaren eskuineko aldean daude —gaztelania SVO tankerakoa delako—, De Rijk-en ustez, halaz ere, euskaraz beste zerbait gertatzen da, eman ditugun adibide hauek "Left Dislocation" edo "Ezker aldeko destokitzea" besterik ez baitira. Zein da, bada, desberdintasuna? Ezker aldeko destokitzeak bi ezaugarri ditu Topikoaren aurreratzean aurkitzen ditugunak:

- 1) Destokitzen den IS-ak beti uzten du bere jatorrizko lekuan izenordain bat.
- 2) IS mugagabeak ezin dira destokitu ezker aldera:

- (34) *La comida la prepararé yo*
(35) **Una comida la prepararé yo*

Lehenbiziko adibidean *la comida* IS-ak *la* izenordaina utzi du eta bigarrean, IS hori mugagabea denez, ezin da ezker aldera destokitu. Euskaraz, ordea, Topikoaren aurreratzea deitu dugun honetan ez da gertatzen horrelakorik deus, hurrengo adibideotan ikusten den moduan. Lehenbizikoan, "mediku horrek" IS-ak ez du, itxuraz behintzat, izenordainik utzi eta bigarrean partitiboan (beraz, mugagabea) dagoen IS bat aurreratu dugu:

- (36) *mediku horrek, ez dut uste inor sendatuko duenik*
(37) *medikurik, ez dut uste hemen aurkituko duzuenik*

Geroago itzuliko baldin bagara ere kontu hauetara, komeni da hemen arazo guzti hauetan erabiltzen dugun terminologiari buruz zer edo zer esatea, nahasketa handia dagoelako hizkuntzalarien artean.

5. Thema eta rhema

Perpaus batean bi egitura mota berezi behar dira: sintaxi egitura eta mintzagai egitura (edo egitura funtzionala). Sintaxi egituraren barnean, bere aldetik, bi osagai aurkitzen ditugu, perpausaren halako indar berezia dutenak: subjektua alde batean eta predikatua (subjektuaz dioguna alegia) bestean; mintzagai egituran ere, beste bi osagai: thema eta rhema. Bestelako izen batzu ere aurkitzen dira thema eta rhema dei-

tzeko, hala nola thema eta tesia, topikoa eta irazkina, e.a. (ikus, honetaz, *EGLU-I*(Er.) Ikus dezagun guzti hau adibide batzutan (adibideok Hernanz-Brucart 1987-n):

(38) *Dalila traicionó a Sansón*

(39) *Jonek Mikel agurtu du*

(40) *John saw Mary*

«Jonek Miren ikusi zuen»

Hiru adibide hauetan subjektua eta thema pare parean daude eta ber gauza predikatua eta rhema, esan nahi baita, osagai bera dugula subjektua edo thema (*Dalila*, *Jonek* eta *John*) eta osagai bera berriz ere predikatua eta rhema (*traicionó a Sansón*, *Mikel agurtu du*, *saw Mary*). Eta normalean hala gertatzen da: subjektua themarekin eta predikatua rhemarekin bat eginda agertzen zaizkigu. Ingelesez ia beti. Ez, ordea, nahitanahiez euskaraz edo gaztelaniaz:

(41) *A Sansón lo traicionó Dalila*

(42) *Mikel Jonek agurtu du*

Bi adibidez hauetan subjektua rhemaren barnean dago (*lo traicionó Dalila* eta *Jonek agurtu du*) eta thema ez da subjektua, baizik objektua (*A Sansón* eta *Mikel*).

Thema eta rhema zer diren behar bezala zehaztea ez da gauza erraza eta gramatika guztietan definizio hurbilkorrak ematen dira. Esan dezagun, Pragako eskolako hizkuntzalariak erabili zuten zatiketaz baliaturik, thema dela alde zurretik elkar-hizketariak ezagutzen duten informazio zaharra edo hitz egingo denaren erreferentzia markoa eta rhema, berriz, elkar hizketa horretan agertzen den edo informazio zaharrari buruz ematen den informazio berria. Halakoak dira normalean gaur egun ematen diren definizioak (ikus, esan bezala, Euskaltzaindiaren Gramatika edo aipatu dugun Mitxelena-ren artikulua)⁶.

Ez da nahitaezkoa rhema bigarren tokian, themaren eskuinean alegia, agertzea, sarri askotan ordena hori aldatu egiten baita:

(43) *DALILA traicionó a Sansón*

(44) *A SANSON traicionó Dalila*

(45) *MIKEL agurtu du Jonek*

Argi dago hiru perpaus horietan, doinua ere nahikoa markatua dute, letra handitan jarri ditugun hitzek ematen digutela informazio berria eta, hortaz, beraiek osatzen dute.

(6) Hala ere, sintaxiak autonomoki duen eraginaren berri eman nahi nuke, halako zatiketak oso arbitrarioak eta hurbilkorrak baitira. Jo dezagun gramatikalarik funtzional bat dugula gure artean ikerketak egiten eta, kanpotik etorri denez, ez duela euskara ongi ezagutzen. Jo dezagun halako perpaus bat entzuten dugula:

(1) *kilimiki horiek, norre arraio ligarri ote ditu?*

Ez dago dudarik "kilimiki" horiek identifikatuko lukeela mintzagaiarekin edo themarekin. Zehatzak izanik, eta perpaus honi erantzuna emanik:

(2) *kilimiki horiek, Peruk ligarri ditu*

Peru izango genuke hor informazio berri bakarra. Baina ez dugu uste hizkuntzalari hori behar bezala jabetu denik gainerako guztiaz: hau idatzi duenak, behintzat, ez daki zer izan daitekeen *kilimakia* (nahiz

tzen dutela, neurri batean behintzat rhema (¿*QUIEN traicionó a Sansón?*, ¿*A QUIEN traicionó Dalila?* eta *NOR agurtu du Jonek*). Konpara esaldi horiek goian jarri ditugun (38), (41) eta (42): oso antzekoak diren arren, esanahia zeharo desberdina da, erdarazko bietan behintzat. Adibiderik argiena (41) izan daiteke, hor ezin baita galdetu ¿*A quién lo traicionó Dalila?*, baina (44)ean, hain zuzen, horixe da egiten den galdera. Esan bezala, lehenbiziko hirurak (euskarazkoa barne) themarekin hasten dira eta azkeneko beste hiru hauek, berriz, rhemarekin.

De Rijk-ek bere lanean ongi dioskun moduan, thema (informazio zaharra) leku anitzetan ager dakiguke perpausean eta, hortaz, sarri askotan, zaila da jakitea agertzen zaigun ere. Euskaltzaindiko Gramatikaren planteiamendua ere bide beretik doa. Han esaten denaren arauera mintzagai (thema) isilduak ere izan ditzakegu “etorriko da” bezalako perpaus batean, subjektua isiltzen baitugu hor.

6. Thematzazioa eta rhematizazioa

Behin ikusi ondoren zer diratekeen thema eta rhema, aipa dezagun mintzagai-egitura delako honetan gertatzen diren bi prozesu nagusi: thematzazioa eta rhematizazioa.

Thematzazioa delako prozesuaren bidez thema deitu duguna perpausaren bazterreko leku batera, toki periferiko batera, eramaten dugu; normalean, nahiz ez beti, perpausaren hasierara:

(46) *Las acelgas, María las detesta*

(47) *A María, la vieron con su novio*

Horrek esan nahi du thema leku jakin batera eramaten dugula. Prozesu honek hiru ezaugarri ditu:

- 1) Edozein sintaxi-kategoria thematiza daiteke
- 2) Sintagma bat baino gehiago thematiza daiteke
- 3) Thematzatu den osagaiak badu beti perpausaren barruan berarekin indizekidetasuna duen izenordaina

Ikus daitekeenez, thematzazioa da “ezker aldeko destokitzea” deitu dugun fenomeno bera.

Rhematizazioaren prozesuan ere antzeko zerbait gertatzen da: prozesu hau dela eta, rhema edo rhemaren zati bat (hau da, informazio berria) perpausaren barneko leku nabarmen batera (toki “prominente” batera) eramaten dugu. Leku hau, anitzetan, aditzaren ezker aldekoa da:

(48) *Pedro se casará con María*

(49) *CON MARIA se casará Pedro*

Lehenbiziko esaldian “se casará con María” da rhema, lehenago esan dugun bezala, eta rhema horren zati bat rhematizatu dugu bigarren esaldian, CON MARIA hain zuzen ere, aditzaren ezker aldean jarritz.

mintzagai bezala identifikatuko lukeen zalantzarik gabe) ez eta *ligarri* ere, nahiz guzti hori informazio “zaharra” omen den nonbait. Hain zuzen ere, informazio zaharra delako horrek ez luke inolako esanahirik pragmatikaren ikuspuntutik. Esan nahi baita, sintaxiak baduela bere autonomia osoa, egitura kontuetan, arazoak deskribatzeko.

Thematizazioa eta rhematizazioa, hizkuntza askotan bederen, oso antzekoak ditugun arren, badituzte zenbait desberdintasun:

- 1) Rhematizazioaren kasuan, subjektua atzera botatzen dugu gaztelaniaz:

(50) *En primavera Juan visitó Leningrado* (thematizazioa)

(51) *EN PRIMAVERA visitó Juan Leningrado* (rhematizazioa)

- 2) Rhematizazioaren kasuan ez da klitikorik uzten:

(52) *A Pedro lo saludó María* (thematizazioa)

(53) *A PEDRO saludó María* (rhematizazioa)

- 3) Rhematizatu, elementu bat besterik ezin daiteke rhematiza:

(54) *A Pedro, la carta, hay que escribirsela pronto* (thematizazioa)

(55) **A PEDRO LA CARTA escribió María* (rhematizazioa)

Terminologiaz ari garenez, labur dezagun orain arte esandakoa eta jar ditzagun ordenan kontzeptu guzti hauek. Mintzagai-egiturako thema eta rhema kenduz gero (axaleko deskripzioa litzateke), honako hau geratzen zaigu:

- 1) "Thematizazioa". Prozesu hau da "left dislocation" edo "ezker aldeko destokitzea". Euskaraz ez dukegu, antza, honelakorik.
- 2) "Rhematizazioa". Prozesu honi "topikalizazioa" ("Topicalización") edo "destokitzea" ("dislocación") deitzen diote hizkuntzalariek. Gure artean "galdegaia" esaten diogu.
- 3) "Topikoaren aurreratzea". De Rijk-ek ematen dio izen hori: gure artean "mintzagaia" esan ohi zaio.

Horixe litzateke, nolabaitere esateko, terminologia estandarra: Hernanz eta Brucart-ek, aipatu liburuan, hitz horiek erabiltzen dituzte. Radford-ek (1981) "ezker aldeko destokitzea" (gure thematizazioa) eta "topikalizazioa" (gure rhematizazioa) bakarrik erabiltzen ditu. Soames eta Perlmutter-ek (1979) "topikalizazioa" (gure rhematizazioa) besterik ez dute aipatzen. Azkenik, Contreras-ek (1978) eta Dubois-ek (1979), erabilera estandarren kontra, "topikalizazioa" deitzen dute gainerakoentzat "thematizazioa" edo "ezker aldeko destokitzea" dena. Horra zergatik aipatu dugun kontu hauetan dagoen terminologiaren nahasmendua.

EGLU-n, "mintzagaia" eta "iruzkina" bereizten dira perpausaren barruan, hauek direlarik, hain zuzen ere, orain arte aipatu ditugun "thema" eta "rhema". Bi elementu horiek beti izango ditugu euskaraz (hemen De Rijk-ek esandakoa biltzen da), nahiz batzutan oso zaila zaigun zein den thema edo mintzagaia jakitea, isildua ere egon baitaiteke, aditzaren eskuinean nola ezkerrean (*berandu etorri da*). Delako mintzagai hori "mintzagai hanpatua" izan daiteke (orain arte "thematizazio prozesua" deitu diogu honi) eta orduan perpausaren hasieran jartzen dugu: hau da, De Rijk-en "topikoaren aurreratzea" eta, seguraski ere, beste hizkuntzetako "ezker aldeko destokitzea". Irazkinaren barnean ere "hanpadura" gerta liteke: hanpatzen dugun osagaia "galdegai" bihurtzen dugu. Hauxe da, jakina, rhematizazioa. Aipatzen ari garen gramatika honetan eskema orokor hau ematen zaigu:

+ mintzagaia	+ mintzagaia	- mintzagaia	- mintzagaia	+ mintzagaia
+ hanpadura	- hanpadura	+ hanpadura	- hanpadura	- hanpadura
	Piarresek		esnea edan du	
Piarresek		esnea	edan du	goiz honetan
Piarresek (esnea)		edan	egin du	
	Patxi		etorri da	
Patxi		goizean	etorri da	Parisetik
auto berria		hortxe	erosi dut	
ordiak		entzun	dantzuz	
	haizea		badator	laguna
nik ordea		ba	dakit	
		asko	dakizu	
jan		ondo	jaten du	horrek
	ama		ohera joan da	
		ama	joan da	ohera
ama		laster	joanen da	ohera

Bi osagai, hortaz, perpausaren mintzagai egituran: thema eta rhema edo mintzagaia eta irazkina. Horrekin batera, bi prozesu: thematizazioa eta rhematizazioa. Thematizazioa bi modutara, gutxienez, gauzatzen da, hizkuntzen arauera: ezker aldeko destokitzea (gaztelaniaz edo ingelesez) eta topikoaren aurreratzea (euskaraz). Orain arte esan ez bada ere, seguraski bi prozesu hauek thematizazioari dagozkio: horregatik sailkatu ditugu multzo berean.

Thematizazioko bi prozesu hauek, De Rijk-en hitzetan, desberdinak genituzke, aipatu ditugun bi arrazoiengatik: hasteko, ezker aldeko destokitzean klitikoak uzten ditugu eta, gainera, IS mugagabeak ezin dira ezker aldera destokitu. Bigarren hori badirudi ez dela betetzen euskararen kasuan: zer, ordea, lehenbizikoarekin? Gauzak ez daude hain argi hemen: jakina, thematizatzen edo aurreratzen dugun IS kasu gramatikal batean bada, beti ere esan dezakegu hor isilean dagoela izenordaina:

(56) *sendagile horrek, ez dut uste _ inor sendatuko duen*

Azken batean, izenordain isil horiek hain ugariak ditugunez gero euskaraz, beti pentsa dezake batek hor dagoela klitiko sintaktiko bat, eduki fonetikorik gabea. Orduan, klitikorik uzten duen hala ez jakitzeko, kasu gramatikalean ez dagoen testuinguru bat asmatu beharko dugu. Horixe da De Rijk-ek egiten duena. Hona hemen berak ematen digun adibidea:

(57) **sendagile horrekin, behintzat, ez dut uste berarekin inoiz mendira joango naizenik*

Irakasle honek dioskunez, perpaus hori gramatikala litzateke "berarekin" izenordain hori kenduko bagenu. Egia esateko, nik ez dut hain gaizki aurkitzen esaldia dagoen bezala ere. Dena den, badirudi euskaraz sar daitezkeela direlako klitiko horiek, aurreko IS eta klitikoaren (izenordainaren) artean nahikoa distantzia baldin bada: zenbat eta urrunago izan, orduan eta aukera handiagoa izenordaina sartzeko,

(58) *andre horrekin, ez dut uste egunkariak esan duenik berarekin
nahitaez ezkondu behar dugunik*

Utz dezagun, hortaz, puntu honetan kontua: ikusi, nahi izanez gero, Salaburu 1987a eta 1987b. Dena dela, han agertzen den terminologia guztia hemen eman ditugun xehetasun berriak kontuan izanda ulertu behar da, besterik gabe irakurriz gero nahasketak sortuko direlako.

Gaineratu beharko litzateke hemen zer edo zer thematizazio eta rhematizazioaren arteko desberdintasunez euskal perpausetan. Diferentzia asko egon arren, bada bat aipagarria: euskal perpausa ager liteke rhematizazioa eginez bakarrik, topikoa thematizatu gabe. Alderantzizkoa, ordea, ez da egia: zerbait thematizatzen baldin badugu, nahitaezko gertatzen zaigu perpaus horretan beste elementuren bat rhematizatzea. Beste hitzetan esateko, eta aski da goiko adibideak ikustea: ez dugu mintzagai hanpaturik galdegairik ez bada.

Mitxelena ere, gorago aipatu dugun lanean, mintzagaiaz eta galdegaiaz aritua da: beraz ez du bereizten hor mintzagai hanpaturik edo ez hanpaturik. Gure terminologiara itzuliz, esan dezagun Mitxelenaren, eta oro har euskal hizkuntzalarien, "mintzagai" delakoa, "mintzagai hanpatua" dela eta "galdegaia", berriz, rhemaren zati hanpatua. Hortaz, badirudi bikotea ez dela mintzagaia/galdegaia, baizik mintzagaia/irazkina: mintzagaia hanpatua izan daiteke eta orduan perpaus hasieran jartzen dugu de Rijk-en "topikoaren aurreratzea" eginez; irazkinean, berriz, osagairen bat hanpaturik egon liteke eta orduan aditzaren aurrera eramaten dugu, Altubek seinalatu zuenez. Zein den hori egiteko erabiltzen dugun mekanismo sintaktikoa beste arazo bat da eta berehala itzuliko gara puntu horretara. Hemendik aurrera, bada, "mintzagaiaz" aritzen bagara, ekonomi arazoengatik, "mintzagai hanpatua" esan nahiko dugu, hori baita, hain zuzen, sintaxi aldetik interesatzen zaiguna. "Galdegaia", berriz, destokitzea edo rhematizazioa izanen da (kontzeptu korapilatsu hauek ez nahastearren, ez dugu erabiliko "topikalizazio" hitza hemen).

Mitxelenaren lana dela eta, esan dezagun, bide batez, zenbait gauza ez daudela oso xuxen lan honetan. Esate baterako, 75. orrialdean honela dio: "Aurreratze horrek, azkenik galdegaia altxa dezake..." ("mintzagaia" esan behar luke, nere uestez); orrialde berean, berriz ere: "Ez duzue *sendagille ori*, azken perpausaren galdegaia..." (berriz ere "mintzagaia" behar hor), eta hurrengo orrialdean honako hau: "galdegaia-aren aurreratza, *topic fronting* delakoa..." (berriz ere "mintzagaiaren" behar du izan). Ez dakigu zergatik egin zituen Mitxelenak huts hauek, hutsak badira behintzat. Agian inprenta kontua da, agian hau idaztean hitzak gurutzatu egin zitzaizkion (eta ez da harrizkeoa, erraz nahas baitaitezke) edo, beharbada, kontzeptu hauekin ez zen oso komodo sentitzen errenteriarra. Berak aitortzen digu geroago egindako lan batean (ikus Mitxelena 1987, 483) honako hau (beste artikulua bati buruz ari da) diosku:

...mi empleo de 'tema', 'tópico', etc. era por entonces muy laxa, si se me permite el eufemismo. Ahora (y De Rijk, Rebuschi y otros han contribuido a fijar un poco mejor las cosas) tendríamos una clara distinción entre foco y tópic, cuyos equivalentes vascos bien podrían ser 'galdegaia' y 'mintzagaia'

Esan dugun bezala, terminologia honen gainean beste zehaztapen batzu ere egitea komenigarria da, 'galdegaia' eta 'mintzagaia hanpatua'-z ari baikara, erabiltzen diren terminologietako bat euskarara moldatuz.

Aitortu behar da, bestalde, lan honetan ez duela funtsezko gauza berririk esaten Mitxelenak, thema-rhema kontuari dagokionez, De Rijk jaunak aspaldi esanak bil-

tzera mugatzen baita neurri handi batean. Honekin ez diogu garrantzia kendu nahi berez inportatea den artikuluari: han hemenka agertzen dira sakabanaturik ideia franko, gai honekin beharbada zuzen zuzen loturik ez dauden ideiak. Nori berea eman diezaiogun, haatik. Artikulu honetan, Mitxelenaren gainerakoetan bezala, ikerbide bat baino gehiago seinalatzen zaigu, idazlea keinuka ari balitzaiagu edo.

7. Topikoaren aurreratzea, mugimendu arau baten ondorio?

Azken puntu bat ere geratzen zaigu hemen: esan dugunez, thematizazioa prozesu sintaktiko nagusi bat da eta horren eraginez perpausaren osagai bat hasierara eramaten dugu. Honek, honela esanda, osagai baten mugimendu sintaktikoa dela adierazten du, zerbait behetik gora eraman dugulako. Jakina, hori ez da prozesu hau esplikatzeko modu bakarra. Agian ez da egokiena ere. Fenomeno honen berri bi modutara, gutxienez, eman baitaiteke:

- 1) Izen sintagma bat ezkerrera mugitu. IS horren tokian izenordain bat sortu. Izen sintagma eta izenordainari indize bera eman.
- 2) "Thematizaturik" agertzen den izen sintagma hasiera hasieratik dagoen lekuan sorrerazi berridazketa arauen bidez. Izenordaina ere leku berean sorrerazi. Izen sintagma eta izen ordainari indize bera eman.

A priori ezin esan dezakegu bide bat bestea baino egokiagoa denik. Badirudi, hala ere, mugimendu bat dagoela esateak gauzak nahas litzakeela, mugimendu horrek mugimendu arauak betetzen dituzten baldintzak bete beharko bailituzke. Ikusiko dugu puntu hau. Nolanahi ere, proposatzen diren bi bideen arteko desberdintasuna horretan dago: batean mugimendua behar dugula eta bestean, berriz, ez.

Arazo hau dela eta, batzutan 'topikalizazio' hitza erabili izan da 'topikoaren aurreratzea' gertatu dela adierazteko, hau da, mugimendua izan dela adierazteko. Mugimendurik ez dagoela, hots, IS hasieratik toki berean dagoela adierazi nahi izan denean, "topikoaz" mintzatu izan dira zenbait. Beraz, konparatu orain hitz hauen esanahia goian esandako guztiarekin. Berriz ere nahaspide iturri ugari.

De Rijk-en ustez, mugimendu bat gertatzen de "topikoaren aurreratzea" ezartzen dugunean:

(59) *mediku horrek, ez dut uste gaisoak sendatzen dituenik*

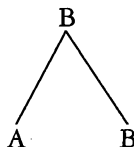
Kontua hauxe da: non dago *mediku horrek* IS? Ikusten denez, ez da A-lekua, goiko perpausaren subjektua *nik* baita eta ez *mediku horrek*. De Rijk-ek uste duenez, IS bat aurreratzen dugunean (topikoaren aurreratzea suertatzen denean alegia) IS hori P-ri adjuntatzen diogu. Adjuntzioak egitea da mugimendua aurkezteko bide bat, IS-ak eta bestelako osagaiak beste kategoria batzuri adjunta baitakizkioke. Nola definitzen dugu adjuntzioaren eragiketa hau?

"B-ri A adjuntatzen diogu A eta B menderatzen dituen B berria sortuz"

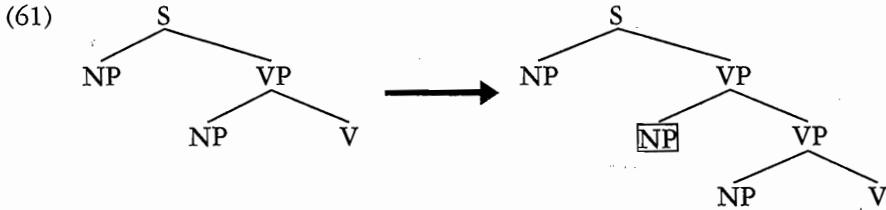
Honela aurkezten ahal da eragiketa hau:

(60)

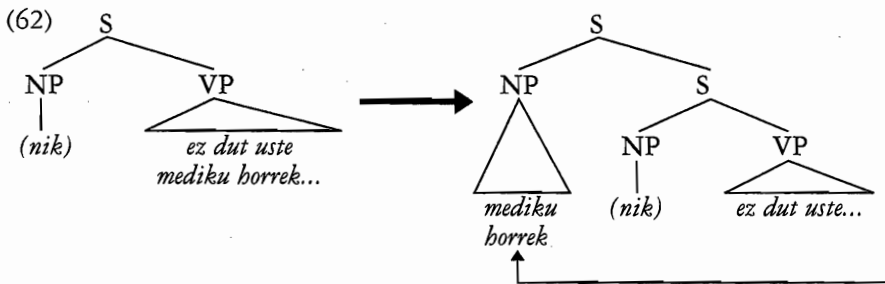
A → B

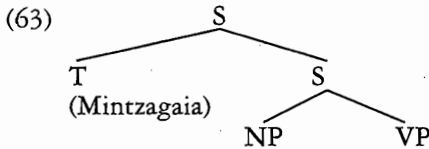
Jar dezagun beste adibide bat. Jo dezagun NP berri bat adjuntatu nahi diogula VP-ri. Ezker aldean dago jatorrizko egitura eta eskuinaldean, berriz, adjuntzioaren ondorioz sorturikoa:

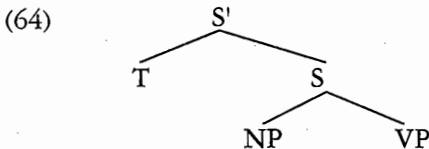
De Rijk-en ustetan gauza bera gertatzen da topikoaren aurreratzean ere: aurreratzen dugun IS adjuntaturik geratzen da S-ri (S=P; NP=IS; VP=AS; V=A):

Modu sinpleago batean aurkeztu nahi baldin badugu, hauxe da geratzen zaiguna:

Aldiz, mugimenduaren ondorio izan beharrean, mintzagai hanpatu hori dagoen tokian baldin bada hasiera hasieratik, honelako zerbait izango genuke:

Hor ez legoke inolako mugimendurik ez adjuntziorik, eta mintzagaiari (mintzagai hanpatuari, jakina) dagokionez, topikoaren aurreratzea adjuntzio baten ondorioa litzateke De Rijk-en ustetan.

Hala ere, topikoaren aurreratzea delako hau mugimenduaren ondorio baldin bada, badirudi ez dituela errespetatzen sintaxi mugimendu orori eskatu beharko litzaizkiokeen baldintzak, ondoko adibideetan ikusten den bezala:

- (65) *Liburu hori, nere buruari galdetzen diot Mitxelena idatzi ote duen.*

Perpauus honetan ikus daitekeenez, "liburu hori" NP mendeko perpauusetik atera dugu perpauus osoaren hasieran jarriz, mugimenduaren bidez esplikatu nahi baldin badira gauzak behintzat. Baina gauza jakina da galde perpauusak irla egiturak direla eta ezin dela galde perpauusetatik ezer ere atera:

(66) **Zer galdetzen diot nere buruari Mitxelena idatzi ote duen*

Badirudi, haatik, beste zerbaiten aurrean gaudela. Errazago da pentsatzea "topikoa" deitzen dugun hau (mintzagai hanpatua, thematizazio prozesu nagusia alegia) hasieran dagoela sortua eta beti ere mendeko perpauusan aurki dezakeela erreferentzia semantiko bat, izenordain isilen nahiz fonetikoki gauzaturik dauden izenordainen bidez.

8. Galdegaia

Galdegaia da, esan bezala, rhematizazioaren prozedura sintaktikoa. Betidanik esan izan da galdegaia aditzaren aurrean (aditzari joa ezkeraldetik) jartzen dugula euskaraz. Aski da horretako orain arte eman ditugun adibide guztiak ikustea. De Rijk-en hitzetan galdegaia da, perpauus batean, perpauusari legokiokeen galde-perpauuseko galde-hitzaren pareko osagaia. Beraz,

(67) *Andoni etorri da*

Perpauus honi dagokion galde-perpauusa honako hau baldin bada,

(68) *Nor etorri da?*

Orduan, *Andoni* izango litzateke galdegaia. Ez da, hortaz, deus berririk planteiamendu honetan. Ikusten denez, galdegaia da, hiztunaren aurrean, esaldian ematen den informazio berriaren oinarritzko pieza. De Rijk-en analisisa IS-etara bakarrik mugatzen da, baina ez dirudi oso zaila izango litzatekeenik analisi hori galdegaia gertatzen den bestelako inguruetara ere hedatzea. Hona hemen Holandako irakasle honek proposatzen duena:

Jo dezagun IS-ek izan dezaketela, beste ezaugarrien artean, [Focus] ezaugarria Sakoneko Egituran. Perpauusaren eratorpenaren puntu batean mugimenduzko arau bat izanen dugu ("Fokoaren ezarketa" izenekoa) eta arau horrek eramaten ditu [+focus] ezaugarria edo tasuna duten IS guztiak aditzaren ezkerreko aldera.

Ikusten denez, fokuaeren ezarketak badu antz handia ingelesezko NZ-hitzen (*Nor, Zer, zein...*) mugimenduarekin, baina ingelesez ez bezala, mugimenduaren eraginak aditzaren aldera (eskuinera, aditza perpauus amaieran baitago) eramaten digu IS-ak. Horregatik, Fokuaren Ezarketa ez da aurreratze araua, atzerago eramaten baitira [+focus] marka duten IS-ak. Ohart gaitezten ingelesez eta beste hizkuntza askotan NZ-hitzen mugimenduaren ondorioa dela hitz guzti hauek perpauusaren hasieraraino eramatea.

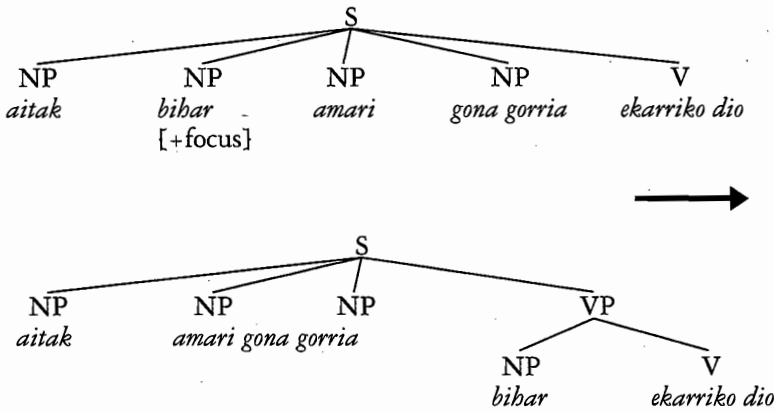
Eragiketa hau dela eta, badirudi mekanismo bat izan behar dugula perpauusaren sintaxi egituran galdegaia eta aditza elkarrekin biltzeko. Adabegi horrek zuzenean menderatuko lituzke horrela V eta NP[+foku]. De Rijk-ek dionez, ez litzateke batere bidegabekeria izanen V eta NP (bat edo gehiago) biltzen dituen adabegia VP (aditz sintagma) izatea. Baina hona hemen orain gakoa: VP hau mugimenduaren ondorioz

sortu baldin bada, galdegaia eta aditza biak batera biltzeko, ezin izan dugu Sakoneko Egituran VP-rik izan. Hortaz, Sakoneko egitura laua izango genuke, maila diferentziarik ezarri gabe subjektua eta objektu zuzenaren artean.

Honek ez du esan nahi "subjektu" delako horrek garrantzirik ez duenik euskaraz. Ez, prozesu anitz eta anitz subjektuarekin bakarrik gertatzen dira, baina hori beste kontu bat litzateke: ingelesez "subjektu"-aren nozioa egituratik zuzenean defini baldin badaiteke ere, euskaraz beste zerbait gertatzen da eta beste bideak beharko ditugu "subjektua" bezalako kontzeptuak definitzeko.

Bestela esanda: euskal perpausaren egitura laua da Sakoneko Egituran eta mailakatu, berriz, Azalekoan, "Fokuaren Ezarketa" ezarri ondoren adabegi berri bat sortu baitzaigu egitura horretan. Ondoko irudietan ikus daiteke askoz ere argiago prozesu guzti hau. Jo dezagun "Aitak bihar amari gona gorria ekarriko dio" dugula oinarrian eta "bihar" horrek daramala [+foku] marka. Orduan beharrezkoa zaigu "Fokuaren ezarketa" izeneko transformazioa. Irudietan ikusten dira ondorioak (lehenbizikoan, araua ezarri baino lehenago; bigarrenean, araua ezarri eta gero):

(69)

Hor ikusten dira oso ongi bi pausak: lehenbizikoa Sakoneko Egiturari legokioke eta bigarrena, berriz, azalekoari. Hipotesi honetan, bigarrenekoan bakarrik daukagu VP.

Esan dezagun, hortaz, De Rijk-ek bi prozesu nagusi bereizten dituela euskal sintaxian: topikoaren aurreratzea eta galdegaiaren ezarketa. Bietan mugimendu arauak ditugu: lehenbizikoan, NP bat (edo gehiago) aurreratu egiten dugu perpausaren hasieraraino, S-rekin adjuntzio bat eginez; bigarrenean, NP bat edo gehiago eskuinera, aditza dagoen lekura, eramaten ditugu, VP adabegi berria sortuz. Hipotesi honek dioenez, euskaraz ez genuke izango, oinarrian, aditz sintagmarik.

De Rijk izan zen, nere ustez, gai guzti hauek pixka bat serioki tratatzen saiatu zen lehenbiziko hizkuntzalaria eta horrexegatik luzatu gara espreski puntu honetan.

Garai batean Jon Ortiz de Urbina, Miren Azkarate eta Andolin Eguzkitza hizkuntzalariek euskara laua zela mantendu bazuten ere, Rebuschi da, agian, egun hipotesi horren alde agertzen direnen bakarretakoa.

A. Eguzkitzak (1986) A-barra posizio bat jartzen du VP-ren azpian eta V-ren ondoan, galdegaigunea seinaltatzeko. Ortiz de Urbinak (1986) nahiago du, ordea,

galdegaia COMP-era mugitzen dela mantendu, mugimendu honek aditzari eraginez eta aditza bera ere leku horretara mugi eraziz. Azalpen hau badirudi hobeki konpon-tzen dela Uztardura Teoriarekin eta Kategoría Isilen Printzipioarekin. Baina guzti hau beste kontu bat da.

Gehiago luzatu gabe bukatzea merezi duela uste dugu: ikusten denez, sintaxi aldetik bakarrik behatuz, mintzagai /galdegai kontu honetan nahasketa terminologi-ko ugari ageri da. Lantxo honetan nahasketa horien berri eman nahi izan dugu, terminologia egokiago bat proposatu nahirik.

Bibliografia

- Altube, S., 1929, *Erderismos*, Bermeo 2. arg. Euskaltzaindia, Bilbo 1975.
- Contreras, H., 1978, *El orden de las palabras en español*, Cátedra, Madrid.
- Donzeaud, F., 1972, "The Expression of Focus in Basque" *ASJU* VI, 35-45.
- Dubois, J., 1979, *Diccionario de lingüística*, Alianza Ed. Madrid.
- Eguzkitza, A., 1986, *Topics in the Syntax of Basque and Romance*, UCLA: Doktorego tesia.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I (Eraskina)*, Euskaltzaindia, Bilbo [EGLU-I (Eraskina)].
- Goenaga, P., 1981, *Gramatika bideetan*, Erein Donostia.
- Hernanz, M. Ll.-Brucart J. M., 1978, *La sintaxis. 1. Principios teóricos. La oración simple*. Crítica Barcelona.
- Mitxelena, K., 1987, *Palabras y textos*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- , 1981, "Galdegaia eta mintzagaia euskaraz", Zenbait egile, *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 57-81. [Orain SHLV-n bildua].
- Ortiz de Urbina, J., 1986, *Some Parameters in the Grammar of Basque*, University of Illinois, Doktorego tesia [Foris, Dordrecht, 1989].
- Osa, E., 1988, *Euskararen hitzordena zeregin komunikatiboaren arabera*, EHU, Doktorego tesia.
- Radford, R., 1981, *Transformational Syntax*, Cambridge UP.
- Rebuschi, G., 1983, "A Note on focalization in Basque" *Journal of Basque Studies*, 4.
- , 1984, *Structure de l'énoncé en basque*, SELAF Paris.
- Rijk de, R., 1978, "Topic Fronting, Focus Positioning and the Nature of the Verb Phrase in Basque", Frank Jansen (Ed), *Studies in Fronting*, Lisse.
- Salaburu, P., 1987a, "Euskal Perpausaren egitura, in id. (arg.) *Euskal Morfosintaxia eta fonologia: eztabaida gaiak*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- , 1987b, "Kategoria gauzatuak eta kategoría isilak" in id. (arg.) *Sintaxi arazoak*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Sarasola, I., 1977, "Sobre la bipartición inicial en el análisis en constituyentes" *ASJU*, XI, 45-90.
- Soames & Perlmutter, 1979, *Syntactic Argumentation and the Structure of English*, University of California Press.
- Trask, R., 1984, *Synchronic and Diachronic Studies in the Grammar of Basque*, London: The School of Oriental and African Studies of The University of London, Doktorego Tesia.